

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Nasiba Abdullayeva

FarDU Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Muammoli ta'lim yordamida bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik faoliyatida har kuni tadqiqot ko'nikmalarini hal qilishni talab qiladigan vaziyatlarni yechish uchun imkon beradi. Ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini shakllantirishda seminar mashg'ulotlarini (seminar-munozara, seminar-tadqiqot, seminar-munozara, ekspert seminari, seminar-o'yin) o'tkazishning muammoli shakllaridan foydalanish samarali natija beradi.*

Kalit so'zlar: *muammoli ta'lim, tadqiqotchilik kompetensiyasi, muammoli vaziyat, muammoli o'qitish texnologiyasi, gipoteza.*

Annotation: *The formation of research skills of future teachers with the help of problem education makes it possible to solve situations in pedagogical activity that require daily solving of research skills. The use of problematic forms of conducting seminar classes (seminar-discussion, seminar-research, seminar-discussion, expert seminar, seminar-game) in the formation of research competence gives an effective result.*

Keywords: *problem education, research competence, problem situation, problem teaching technology, hypothesis.*

Yangi O'zbekistonni barpo qilish jarayonida ilm, fan rivoji asosiy ustunlardan biridir. Umumta'lim maktablari o'quvchilariga tadqiqotchilik bo'yicha bilim va ko'nikmalar berish maqsadida oliy ta'limning pedagogik yo'nalaishlari talabalarida tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish, hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalaridagi eng dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bu masalada prezidentimiz tomonidan qator qonun, qarorlar, farmonlar imzolangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF 5847-sonli Farmoniga ilova qilingan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da [1] ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirishga, 2019 yil 29 oktyabrdagi "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi [2] Qonunda mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratilgan.

Keling, avvalo kompetensiya nima degan savolga javob bersak. Kompetensiya - talabalarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, ta'limiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim talabalarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda mutaxassislik yo'nalishini tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi. Kompetensiyaga ega bo'lgan talaba haqiqiy vaziyatni tahlil qilish asosida muammoni ajratib ko'rsatishga, uni hal qilish uchun qanday bilim va ko'nikmalarni belgilashga, ushbu bilim va ko'nikmalarni dolzarblashtirishga (va agar ular yo'q bo'lsa, kerakli yangi bilimlarni topishga) va ularni muammoni hal qilish uchun qo'llash bo'yicha aniq harakatlarni amalga oshirishga qodir. Tadqiqotchilik kompetensiyasi

kelajakdagi o'qituvchining asosiy imkoniyatlaridan biri bo'lib, uning faoliyatida har kuni tadqiqot ko'nikmalarini hal qilishni talab qiladigan o'nlab vaziyatlar yuzaga keladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi ishonchli nazariy asosga va oliy ta'lim muassasasi amaliyotida ishlab chiqilgan amalga oshirish tajribasiga ega. Muammoli ta'limning muhim xususiyatlari ushbu texnologiyadan talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish uchun imkon beradi. Shu munosabat bilan savol tug'iladi – ushbu muammoni hal qilishda muammoli o'rganish imkoniyatlari qanday? Talabalarning ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirishda muammoli ta'lim imkoniyatlarini aniqlash va amalga oshirish, birinchidan, muhim xususiyatlar tufayli muammoli ta'lim texnologiyasining ichki salohiyatini ochib berishni o'z ichiga oladi; ikkinchidan, uning rivojlanish imkoniyatlarini kuchaytirish uchun pedagogik vositalarni izlash va amalga oshirishdir.

Muammoli ta'lim texnologiyasi, yuqorida ko'rsatilgandek, o'zining muhim xususiyatlari (maqsadlari, funktsiyalari, amalga oshirish xususiyatlari) tufayli talabalarning tadqiqot vakolatlarini shakllantirish muammosini ob'ektiv ravishda hal qilishga imkon beradi. Darhaqiqat, samarali o'quv faoliyatining mantiqiy-psixologik tuzilishi (muammoli ta'limda bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish mantig'i) quyidagi ketma-ketlikni o'z ichiga oladi:

- muammoli vaziyatning paydo bo'lishi;
- muammoli vaziyatni tahlil qilish, muammoning mohiyatini anglash va muammoni shakllantirish;
- taxmin qilish yoki taxmin qilish va gipotezani asoslash orqali hal qilish usulini topish;
- gipotezani isbotlash;
- muammoni hal qilishning to'g'riligini tekshirish.

Muammoli ta'lim (talabalar) oldida kognitiv vazifalarni izchil va maqsadli ravishda ilgari surishni o'z ichiga oladi, ular o'qituvchi rahbarligida nafaqat yangi bilimlarni faol ravishda o'zlashtiribgina qolmay, balki motivatsion, hissiy va boshqa sohalarni rivojlantiradi. Biroq, muammoli ta'lim jarayonida bir qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. bu qiyinchiliklar uchta omil bilan bog'liq:

- muammoli ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari;
- talabalar faoliyati;
- o'qituvchilar faoliyati.

Muammoli ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari bilan bog'liq qiyinchiliklar shundan iboratki, darsliklar va qo'llanmalardagi o'quv materiallarining mazmuni, qoida tariqasida, an'anaviy ravishda mantiqiy bog'liq ma'lumotlar shaklida taqdim etiladi. Kurs va bitiruv malakaviy ishlarining mavzusi ko'pincha an'anaviy ravishda shakllantiriladi (muammo ko'rinmaydi), kasbiy faoliyatning haqiqiy muammolarini aks ettirmaydi. Darsliklar va qo'llanmalarining yordamchi apparati (talabalarga savollar va topshiriqlar) reproduktiv faoliyatga, standart vaziyatlarda bilimlarni qo'llashga va hokazolarga e'tibor berish bilan cheklangan.

Muammoli o'qitish texnologiyasi amalga oshiriladigan turli xil mashg'ulotlar (ma'ruzalar, seminar mashg'ulotlari, amaliy mashg'ulotlar) jarayonida talabalarning o'quv faoliyatida qiyinchiliklar faqat individual talabalar faol kognitiv faoliyatda qatnashishi bilan bog'liq. Bundan tashqari, ko'pincha muammoli vaziyatni hal qilishda talabalar alohida bosqichlarda faol ishtirok etadilar (yoki muammoni hal qilish bosqichida yoki gipotezani isbotlash bosqichida va boshqalar).

O'qituvchilar faoliyatida muammoli ta'limni amalga oshirish jarayonida quyidagi muammolarga duch keladi: ma'ruzalar, seminar mashg'ulotlari va ta'limni tashkil etishning boshqa shakllarida muammoli ta'limni amalga oshirish uchun axborot-kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlaridan yetarli darajada foydalanilmaydi; talabalarda individual

tadqiqot bilim strategiyalarini shakllantirish vaqti-vaqti bilan amalga oshiriladi, ta'limning majburiy maqsadi sifatida harakat qilmaydi; muammoli vazifalar va vazifalar, o'qituvchilar tabiatan faqat ob'ektiv va o'zgaruvchan qarorlarga yo'l qo'ymaydi.

Ko'rib chiqilgan muammlar, birinchi navbatda, turli xil o'quv mashg'ulotlarida muammoli ta'limni amalga oshirish bilan bog'liq. Shu bilan birga, mutaxassislarni tayyorlashning o'quv dasturida o'quv faoliyatining maxsus turlari ko'zda tutilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi talabalarning ilmiy kompetentsiyalarini shakllantirishdir. Bularga kurs ishlari va bitiruv malakaviy ishlari kiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish uchun talabalar tadqiqot ishlarini yozib borishi alohida ahamiyatga ega, chunki ularni tayyorlash allaqachon talabani tadqiqot loyihasini amalga oshirish yo'lida olib borish uchun mo'ljallangan algoritmdir. Biroq, kurs ishlari va tezislari har doim ham talabalarning ilmiy vakolatlarini rivojlantirish bo'yicha o'z vazifalarini bajara olmaydi. Haqiqat shundaki, zamonaviy oliy ta'lim muassasasining haqiqiy amaliyotida talabalar ko'pincha tegishli xizmatlarni ko'rsatadigan turli xil qonuniy va noqonuniy tuzilmalar orqali tayyor ishlarni olish uchun qulay vositalarga murojaat qilishadi. Bu holat nafaqat talabalarda tadqiqot kompetentsiyalarini rivojlantirish jarayonlariga, balki umuman mutaxassislarni tayyorlash sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [3].

Talabalarning ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirishda muammoli seminar mashg'ulotlari va mustaqil ish bajarish ijobiy samara beradi. Talabalarning fikrlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning katta qismi (40%) seminar mashg'ulotlari "zerikarli" deb hisoblashadi; yarmidan ko'pi (54,0%) ular "aqliy faoliyatni faollashtirishga hissa qo'shmaydi", "ijodiy faoliyatni rag'batlantirmaydi" deb hisoblashadi. Ko'pgina talabalar (38%) seminar mashg'ulotlarida tashabbuskorlik, ijodiy munosabat emas, balki itoatkorlik, intizom va o'qituvchining ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilish rag'batlantiriladi, deb hisoblashadi.

Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqib, amaliyotda seminar mashg'ulotlarida talabalarning tadqiqot qobiliyatini rivojlantirishga juda kam e'tibor beriladi, talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati rag'batlantirilmaydi va maqsadli ravishda tashkil etilmaydi. Shu bilan birga, seminar mashg'ulotlarini o'tkazishning asosiy shakli talabalarning oldindan rejalashtirilgan masalalar bo'yicha an'anaviy tayyorgarligi bo'lib qolmoqda, talabalarning ma'ruzalar bilan chiqishlari axborot xarakteriga ega, ko'pincha xabar qilingan ma'lumotlar shunchaki internetdan yuklab olinadi.

Darslarga tayyorgarlik ko'rish motivlari "kursdoshlaridan orqada qolmaslik" (25%), "past baho olmaslik" (62%) ga kamayadi va talabalarning atigi 10% seminar mashg'ulotlarini o'rganadilar va tayyorlaydilar, chunki "tadqiqot ko'nikmalarini egallash istagi", "o'z bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish istagi" mavjud.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, oliy o'quv yurtlarida seminar mashg'ulotlarini o'tkazish amaliyotida quyidagilar bilan tavsiflangan vaziyat yuzaga keladi:

a) seminar mashg'ulotlarini tayyorlash va o'tkazishga an'anaviy yondashuv ustunlik qiladi, buning natijasida tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirish bo'yicha seminar mashg'ulotlarining salohiyati yetarli darajada amalga oshirilmaydi;

b) didaktik va uslubiy ishlarni ishlab chiqish masalasiga etarlicha e'tibor berilmaydi muammoli seminar mashg'ulotlari bo'yicha;

v) o'qituvchilarning aksariyati seminar mashg'ulotlarida o'qitishning rivojlanayotgan funksiyasini amalda qo'llash bo'yicha ko'nikma va ko'nikmalarga ega emaslar, muammoli seminar mashg'ulotlarini tayyorlash va o'tkazish masalalariga sust e'tibor berishadi.

Seminar mashg'ulotlari va talabalarning tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirishda ularning salohiyatidan foydalanish masalasi nazariyasining holati qanday? So'rovnoma shuni ko'rsatdiki, ilmiy-pedagogik va uslubiy adabiyotlarda oliy ta'lim muassasasida ta'limni tashkil

etish shakli sifatida seminar mashg'ulotlari muammosi S.I.Zinovyevning bir nechta ishlarda keltirilgan, S.I.Arhangelskiy asarlarida seminar mashg'ulotlari tizimli ravishda tasvirlangan. Bundan tashqari, V.M.Vergasov va A.A.Verbitskiy asarlarining ayrim qismlari seminar mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi masalalariga bag'ishlangan [4; 34].

Seminar mashg'ulotlari muammosining tarixiy jihati S.I.Zinovyev tomonidan ochib berilgan bo'lib, u seminar mashg'ulotlari (lotincha seminariyat so'zidan - bolalar bog'chasi) qadimgi yunon va Rim maktablarida munozaralar, o'quvchilarning xabarlarini, o'qituvchilarning sharhlari va xulosalari kombinatsiyasi sifatida o'tkazilganligini ta'kidlaydi. XVIII asr universitetlarida ular gumanitar fanlarni o'rganishda ishlatilgan va asosiy manbalar ustida ishlashga yo'naltirilgan. Rossiya oliy ta'lim m seminar "seminar mavzusida ilmiy tadqiqotlar olib boradigan va ushbu ilmiy muammo yoki ilmiy bilimlar sohasini biladigan o'qituvchi rahbarligida olib boriladigan haqiqiy mashg'ulotlarning asosiy turlaridan biri" sifatida qatnashdi [5, 192-193-betlar]. S. I. Zinovyevning ta'kidlashicha, seminar mashg'ulotlarining maqsadi: fan va ilmiy tadqiqotlarga qiziqishni kuchaytirish, talabalarining ijodiy mustaqilligini rivojlantirish, tadqiqot ishlarining amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashish. Bundan tashqari, seminar mashg'ulotlari talabalarga materialni og'zaki va yozma ravishda taqdim etish san'atini, rivojlanayotgan ilmiy qoidalar va xulosalarni isbotlash va himoya qilish qobiliyatini, ilmiy apparatni o'zlashtirishni, ilmiy ishlarni loyihalash ko'nikmalarini egallashni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirishda seminar mashg'ulotlarini (seminar-munozara, seminar-tadqiqot, seminar-munozara, ekspert seminari, seminar-o'yin) o'tkazishning muammoli shakllarining rivojlanish salohiyatini kuchaytirish uchun didaktik vositalar va sharoitlar ishlab chiqilgan. Seminar mashg'ulotlarining tadqiqot salohiyatini oshirish uchun qo'llaniladigan vositalarga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

a) tuzilmada individual va jamoaviy ishlarning majburiy kombinatsiyasi mavjudligi sababli barcha talabalarining o'quv faoliyatiga jalb qilinishini ta'minlash;

b) aqliy faoliyat usullarining ustunligi tufayli talabalarining yuqori darajadagi bilim mustaqilligini ta'minlash-tahlil qilish, taqqoslash, taqqoslash, shaxsiy tajribaga tayanish, g'oyalarni ilgari surish, muammoli va ritorik savollarni shakllantirish, shaxsiy va guruh faoliyati natijalarini taqdim etish va asoslash va boshqalar;

v) kasbiy, hayotiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan muammolarni hal qilish.

Darhaqiqat, seminar mashg'ulotlari o'quvchining shaxsiyatini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Biroq, ularni amalga oshirish o'qituvchi tomonidan talabalarining faol o'quv faoliyatini loyihalashtirish va amalga oshirish bo'yicha maxsus yondashuvga muhtojdir. Seminar mashg'ulotlarining pedagogik imkoniyatlari, birinchi navbatda, ular o'quv jarayonida ham (asosiy manbalar va boshqa adabiyotlar ustida ishlash, dizayn va boshqalar) talabalarining mustaqil faol ishlarini ob'ektiv ravishda o'z ichiga olishi bilan bog'liq (hisobot, xabar, savollar berish, baholash xulosalari va boshqalar).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 2019 yil 8 oktyabrdagi PF 5748-sonli Farmonida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" (3-bob, 3-paragraf), Toshkent-2019.

2. 2019 yil 29 oktyabrdagi O'RQ 576-son Qonuni "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida". Toshkent-2019.

3. Идиятов Ильяс Эльбрусович автореферат к диссер. "Формирование исследовательской компетенции студентов в процессе проблемного обучения". 2017 г.

4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход.- М.: Высшая школа, 2018. - 207 с.
5. Зиновьев С.И. Учебный процесс в советской высшей школе. М.: Высшая школа, 2015. - 316 с.
6. Abdullayeva, N. A. (2022). ILMIY TADQIQOT OLIB BORISH KOMPETENTLIGI-BO'LAJAK O'QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH OMILI SIFATIDA. Academic research in educational sciences, 3(1), 601-612.
7. Abdullayeva, N. A. (2022). The Role of Project Education in Developing Students' Restraint Skills. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology, 2(5), 58-62.
8. Abdusalomovna, A. N. (2022). TALABALARNING KASBIY KOMPOTENTLIGI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2(18), 733- 736.
9. Raximovna, S. A. (2022). Development of Gender Culture. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 16, 88-92.
10. Urinova, N., & Abdullaeva, N. (2020). Opportunities for formulating research skills for higher education students. Молодой ученый, (11), 193-194.